

HECKENAST GUSZTÁV

Magyarország ipara 1726-ban

A XVIII. század első felében Magyarország ipari kapacitásának történeti statisztikai felmérése, sőt bármily tökéletlen kvantitatív becslése is a gazdaságtörténeiszek megvalósíthatatlan vágyálmai közé tartozik. Az ipari termelőerők állapotának viszonylag megbízható jellemzésére azonban módot nyújt egy sor vármegye és szabad királyi város 1726 első hónapjaiban egy helytartótanácsi körrendeletre beküldött válaszjelentése.¹

Az 1723. évi 117. törvénycikk szerint „Ő legsz. felsége kegyelmesen rendelkezeni fog, hogy különféle nemű kézműveseket hívjanak az országba, a közterhektől való és tizenöt éven át tartó teljes mentesség biztosításával”.² E törvénycikk végrehajtásával kapcsolatban a Helytartótanács 1725. december 13-án körrendeletben szólította fel a törvényhatóságokat, tegyenek jelentést, hogy területükön milyen kézművesekre lenne szükség, és milyen manufaktúrákat lehetne meghonosítani.³ A Helytartótanács levéltárában 30 vármegye és 18 szabad királyi város jelentése található meg eredetiben vagy tartalmi kivonatban. Forrásértékük nagyon változatos; az érdemleges válasz előli kitéréstől a lelkiismeretes és alapos helyzetfelmérésig mindenféle típus megtalálható. A beküldött jelentések alapján a Helytartótanács 1726. július 6-iki felterjesztésében megállapította, hogy majdnem mindenütt hiány van kézművesekben; ezért javasolta, hogy hívjanak be az országba posztókészítőket, harisnyaszövőket, német szabókat, csapógereben-készítőket, építészeket, német kalaposokat, szűrszabókat, asztalosokat, tégláégetőket, kővágókat, kőműveseket, ácsokat, kovácsokat, lakatosokat, posztónyírókat, szíjgyártókat, lőtakaró-készítőket, német vargákat, német gombkötőket és paszománykészítőket, tímárokat, ónkanna-készítőket, kerékgyártókat, kötélverőket, tűkészítőket, késeseket, halastó-építőket, cukrászokat, péceket, órásokat, gyapjúműveseket, takácsokat, derékalj- és pokróc-készítőket, papírkészítőket, márványbányászokat, textilfestőket, kordován- és karmazsinkészítőket, irhagyártókat, vasbányászokat, fazekasokat, molnárokat, szűcsöket, csapókat, halászokat, esztergályosokat, nyergeseket és üveggyártókat.⁴

¹ A befutott jelentéseket röviden értékeli *Ember Győző*: A magyar királyi helytartótanács gazdasági és népvédelmi működése III. Károly korában. Budapest. 1933. 65. l.

² „Ut mechanici omnis generis, cum assecuratione libertatis ab omnibus publicis oneribus per quindecim annos obtinendae, in regnum vocentur; elementer disponet sua majestas sacratissima.” *Corpus Iuris Hungarici*. Magyar Törvénytar. Millenniumi emlékkiadás. 1657—1740. évi törvénycikk. Fordította Tóth Lőrinc. Budapest. 1900. 648—649. l.

³ OL. C. 35. Helytt. lt. *Acta oeconomica*. Idealia. No. 2.

⁴ OL. C. 42. Helytt. lt. *Acta miscellanea*. Fasc. 23. No. 178. A foglalkozások latin megnevezése itt a következő: pannifices, tibialium confectores, germanici sartores, fulloniorum pectinum confectores, architecti, pileorum germanicorum confectores, gausapiarii, arcularii, tegularii,

A Helytartótanács a beérkezett jelentéseket a különféle kézművesek betelepítése iránti igény szempontjából dolgozta fel. Bennünket elsősorban az egyes jelentésekből kirajzolódó helyzetkép érdekel, az, amit a vármegyék és a szabad királyi városok nyersanyagforrásaikról, meglévő kézműiparukról és fejlődési lehetőségeikről elmondanak. Ezeket emeljük ki ismertetésünkben. A jelentéseket a vármegyék magyar nevének betűrendjében csoportosítottuk; a szabad királyi városok anyagát azokhoz a megyékhez soroltuk be, amelyeknek a területén feküdtek, mert rendkívül tanulságosnak találtuk a megyei és a városi jelentések ebből magától adódó összevetését.

Abauj vármegye jelentése⁵ előadja, hogy a megye területe mindenféle mesterség űzésére alkalmas, de elpusztult és néptelen. Kézművesek iránti igényeit a következő részletezésben terjeszti fel: 1. Szepsi mezővárosba⁶ jöhet két posztókészítő hat segéddel, két kalapos két segéddel; számukra a Bódván malmot lehet építeni. 2. Mivel elegendő vasat gyártanak a megyében épp úgy mint a szomszédos Szepesben és Gömörben, és van lehetőség szénégetésre is, mesterségüket jól értő kovácsok jöhetnek Szepsi, Gönc és Szántó⁷ mezővárosokba. 3. Két lakatos megélhetést találna Szepsiben. 4. Asztalosokban is hiány van, egyet várnak Jászóra,⁸ egy másikat Göncre. 5. Esztergályos elég lenne egy, két segéddel, Mislyén.⁹ Ugyanitt papírmalmot lehet állítani a Hernádon. 6. Két anabaptista azaz hozzáértő fazekas jöhet Fájra, illetve Jászóra, ahol cserépetetésre alkalmas agyag található. 7. Egy takács elhelyezkedhetik Csécsen.¹⁰ 8. A katonaságnak, de a lakosoknak is szükségük van négy német vargára, kettőre Szepsin, kettőre Mislyén. 9. Ugyancsak Mislyén jól megélhet egy kocsigyártó ács két segéddel, s hozzá egy lótakaró-készítő itt vagy Göncön. 10. Egy csapómester két segéddel bárhol a megyében boldogulhat. 11. Két pokrócvarró szabó elhelyezkedhetik Szepsin. 12. Mivel a megyében van jobb minőségű üveg gyártására alkalmas nyersanyag, le kellene küldeni egy hozzáértő mestert, és szaporítani kellene az üvegyártókat; egy jöjjön Regéckére, kettő Hejcére. 13. Egyáltalában nincs a megyében harisnyaszövő; két mester dolgozhat Szepsin négy segéddel a katonaságnak és magánfeleknek.

Baranya vármegye¹¹ irhagyártókat és tímárokat kér Pécsre, megjegyvezve, hogy ott a török időkben a török tímárok kecskebőrből karmazsint és kordovánt készítettek; posztógyártók a megyében bárhol megélhetnek, ha abát készítenek a köznép számára. Jelenleg Törökországból importálják az abaposztót.

Bars vármegye¹² kitér az érdemleges válasz elől, és úgy véli, hogy a bányavárosokon kívül iparüzésre nincs lehetőség.

lapicidae, murarii, fabri lignarii, fabri ferrarii, fabri serarii, panni rasores, coriarii vel lorarii, ephipiarum, germanici sutores, nodorum et fibulorum germanicorum confectores, cerdones, stanarii, rotarii, restiarii, acuarii, cultrarii, vivarii, dulciarii, pistores, horologiarii, lanarii, textores, culcitrarum et centonum confectores, papyrifices, marmoricidae, tinctores, kordovan et karmassin confectores, alutores, ferri-fossos, figuli, molitores, pelliones, fullonici, piscatores, torneatores, sellarii, vitri confectores.

⁵ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 23.

⁶ Ma: Moldava nad Bodvou.

⁷ Ma: Abaujszántó.

⁸ Ma: Jasov.

⁹ Ma: Mysl'a.

¹⁰ Ma: Čečejevce.

¹¹ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. febr. 1.

¹² Uo. 1726. márc. 16.

*Bács vármegye*¹³ megállapítja, hogy kézművesei nincsenek, de véleménye szerint ha volnának, sem tudnának megélni.

Békés vármegye közli,¹⁴ hogy földje, ha nem volna is néptelen, csak gabona-termelésre lenne alkalmas. A megyében van néhány cserépedény-készítő fazekas, továbbá vargák, szabók, szücsök, tímárok, de ezek is inkább gazdálkodásból élnek. Nyersanyag híján semmiféle fafeldolgozó ipart nem lehet meghonosítani, a gyapjú pedig ezen a vidéken oly rossz minőségű, hogy nem lenne érdemes Gyulán posztókészítő műhelyt felállítani.

Csongrád vármegyében semmiféle kézművest nem lehetne megtelepíteni.¹⁵

Fejér vármegye posztóművesek, kovácsok, lakatosok, asztalosok, esztergályosok, papírkészítők, fazekasok, takácsok, vargák, kerékgyártók, szíjgyártók, pokrócvarrók, üveggyártók és harisnyaszövők telepítését kéri.¹⁶ *Székesfehérvár* ezzel szemben¹⁷ nem kér kézműveseket, mert aki iparos próbált is náluk megtelepedni, néhány hét múlva odébb állt.

Győr vármegye elpanaszolja,¹⁸ hogy a mesterembereknek nincsenek számaik; a győri katonaság különben is kivonja a kézműveseket a megyei hatóság alól, s ha új betelepülők jönnének, azokat is hatalma alá vetné.

Heves vármegye alapos jelentésében előadja,¹⁹ hogy a mindennapi szükségletek kielégítésére szabók, csizmadiák, gombkötők, szücsök, kovácsok, kerékgyártók, bognárok, durvavászon-szövők, szíjgyártók, szűrszabók és a parasztok számára fekete kalapot és sarut készítő mesteremberek a megyében mindenütt megtalálhatók, ahol piac van. Ezenkívül vannak Gyöngyösön kőművesek, ácsok, lakatosok, üvegesek, finomabb szíjgyártók és fazekasok, Egerben pedig nemesak ilyenek, hanem posztókészítők, szőnyegszövők, képfaragók, szobrászok, esztergályosok, kővágók, német harisnya-, kalap- és sarukészítők, valamint tímárok is, a megye lakossága tehát el van látva. Nagyon előnyös volna azonban az ország számára, ha a katonaság ruházatát is belföldön állítanák elő; ehhez nagy számban kellene betelepíteni posztóműveseket és posztónyírókat, a bőrfeldolgozáshoz értő tímárokat, akik ellátnák az ezredeket saruval és cipővel, nyereggel és lőszerszámmal, valamint szíjgyártókat, vargákat, kalaposokat, gombkötőket és paszománykészítőket. A posztógyártást már csak azért is fel kell lendíteni, mert a pásztorok kizárólag abaposztóba öltöznek, és ezért ezer meg ezer forint áramlik ki Törökországba. Ugyancsak sok pénz megy külföldre selyemholmikért, mert már a szegényebbek is selyemrészényt, selyemövet, selyemgombot hordanak; úgy gondolják, hogy a selyemgyártást könnyen és nagy költségek nélkül meg lehet honosítani Magyarországon. Befejezésül a jelentés művelt és a merkantilizmus gondolkörében járatos megfogalmazója úgy látszik még arról is tanúságot akart tenni, hogy jól ismeri Bécs ipari életét; megjegyzi ugyanis, hogy ékszerészeket, műtövösöket, díszóra-készítőket, galantériaáru-készítőket, bíbor-szövetek és hasonló luxusanyagok készítőit, porcelán- és tükörgyártókat betelepíteni haszontalan volna, mert az ilyenek Heves megyében kereslet híján éhenhalnának.

¹³ A jelentés nincs meg. Tartalmi kivonata Baesiensis comitatus címszó alatt a Liber registrationis diversarum litterarum 1724—1726. évi kötetében. OL. C. 6.

¹⁴ OL. C. 20. Helytt. It. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 10.

¹⁵ Uo. 1726. márc. 22.

¹⁶ Fejér vármegye jelentését csak az OL. C. 20. Helytt. It. Fasciculi mensium: Litterae. 1725. dec. 13. alatt fekvő kivonatból ismerem.

¹⁷ OL. C. 20. Helytt. It. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 8.

¹⁸ Uo. 1726. jan. 4.

¹⁹ Uo. 1726. jan. 17.

Hont vármegye jelentését²⁰ a területén található nyersanyagok felsorolásával kezdi. Van itt fazekasanyag, fa, gyapjú, kender és len, bőr, mész, vas, gabona. Feldolgozásukra a következő kézművesek jöhetnek: öt fazekas (egy-egy Börzsönybe,²¹ Bátor,²² Belluja²³ környékére, Nyényére,²⁴ illetve Kishontba), négy asztalos (egy-egy Kemencére vagy Börzsönybe, Drégelybe, Bátor és Rimaszombatára²⁵), három esztergályos (Börzsönybe, Csábra,²⁶ illetve Kishontba), három kerékgyártó (Börzsönybe, Palójtára,²⁷ illetve Kishontba), két német kalapos (Bátor, illetve Kishontba), két posztó készítő, ha hoz magával szerszámokat (Bátor, illetve Kishontba), négy takács (Nyényére, Deméndre,²⁸ Bátor, illetve Kishontba), hat tímár (egy-egy Bátor, Ságra,²⁹ Drégelybe, kettő Kishontba, egy „vulgo Vajß Gerber” Börzsönybe), három nyerges (Börzsönybe, Palójtára, illetve Kishontba), három német cipész (Magyarádra,³⁰ Prébelyre,³¹ illetve Kishontba), két szíjgyártó (Bátor, illetve Kishontba), három kőműves (Bátor, Ságra, illetve Kishontba), négy kovács oda, ahová az asztalosok és a nyergesek mennek, három lakatos (Bátor, Ságra vagy Drégelybe, illetve Kishontba), végül nyolc molnár, kettésével járasonként, kásátörésre és lisztőrlésre. *Korpona*³² város egyszerű kívánságlistát adott be:³³ négy posztó készítő, két-két tímárt, kalapot, kovácsot, kocsigyártó ácsot, építést, vargát, kötélgyártót, kőművest, és egy-egy kordovánkészítőt, fegyverművest, ónkovácsot, órást, lőtakaró-készítőt, tűgyártót, késest, kártyafestőt, üvegyártót, cukrászt és péket kért. *Selmechánya*³⁴ jelentése valahol elkallódott.³⁵

Komárom vármegye jelentését³⁶ azzal kezdi, hogy nincs pénze manufaktúrák alapítására, még kevésbé fenntartására. Ha azonban a Helytartótanács viseli a költségeket, Tata városát javasolják, vagy a Duna mellett Almás, Szőny, Naszály, Neszmély, Piszke jöhet szóba, ha úgy tetszik, akár Komárom szabad királyi város, ahol tőrhető áron kapható közönséges gyapjú, s félrása, mozolán, közönséges posztó, derékalj és pokróc lenne készíthető. Mivel a megyében van salétrom, puskaportörő malmok és papírmalmok lehet állítani. Kő- és márványbányákat lehetne nyitni, és ha tímárok és textilfestők költöznek a megyébe, megtalálják megélhetésüket.

Liptó vármegyében a jelentés szerint³⁷ nincs olyan nyersanyag, amelynek feldolgozására érdemes volna kézműveseknek odajönni.

²⁰ Uo. 1726. jan. 28.

²¹ Ma: Nagybörzsöny.

²² Ma: Bátor.

²³ Ma: Beluj.

²⁴ Ma: Nénince.

²⁵ Ma: Rimavská Sobota.

²⁶ Ma: Čebovce.

²⁷ Ma: Plachtince.

²⁸ Ma: Demandice.

²⁹ Ma: Šahy.

³⁰ Ma: Maďarovce.

³¹ Ma: Príboj.

³² Ma: Krupina.

³³ OL. C. 20. Helytt. It. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 26.

³⁴ Ma: Banská Štiavnica.

³⁵ OL. C. 6. Helytt. It. Liber registrationis diversarum litterarum. Schemnicziensis civitas címszó alatt 1727. febr. 21-én Selmechánya azt állítja, hogy jelentését már felküldte, de a C. 20. Fasciculi mensium: Litterae-sorozatban egyik sem található.

³⁶ OL. C. 20. Helytt. It. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 11.

³⁷ Uo. 1726. márc. 8.

Máramaros vármegye ugyanesak nem kíván³⁸ hegyei és sziklái közé kézműveseket, mert rutén és román lakói maguk készítik báránybőr öltözéküket. A megye csak sóban gazdag, ez azonban regále.

Moson vármegye csak posztóművesek beköltöztetését ajánlja³⁹ Óvárra,⁴⁰ bár Bruck, Hainburg és Pozsony — ahol ugyanesak gyártanak posztót — nagyon közel van.

Nógrád vármegye véleménye szerint⁴¹ Szécsényben vagy Gácson⁴² megtelepülhetnek kerékgyártók, posztóművesek, kőművesek, kovácsok, német vargák, fazekasok, tímárok, takácsok, asztalosok, lakatosok, lószerszámkészítő nyergesek és kötélverők, mert a megye nyersanyagokban gazdag, a kerékgyártók fát, az asztalosok fát és zszindelyt, a posztóművesek gyapjút, a tímárok bőröket, a kötélverők kendert, a fazekasok agyagot könnyen kaphatnak, a kőművesek pedig a gyakori templom- és nemesi udvarház építkezéseknél jól kereshetnek.

Nyitra vármegye értesíti a Helytartótanácsot,⁴³ hogy körrendeletét járásokként is kihirdetetti, hogy minden földesúr, uradalom és tisztartó értesüljön róla; az érdembeli válasszal azonban adós maradt. A morva határon fekvő *Szokolca*⁴⁴ pedig elpanaszolja,⁴⁵ hogy az ott élő mesteremberek is elköltöznek, nem-hogy újak jöhetnének.

Pest vármegye tartalmas jelentésben⁴⁶ mutatja be gazdasági életét. 1. A megyében nagyon kevés a fa, a szomszédos megyékből, öt-hat mérföld távolságból kell hozatni; deszkát nagy mennyiségben tutajon úsztatnak le a felvidékről, ezért nem drága. 2. Bőségesen van magyar, és ennél finomabb morva gyapjú posztóművesek és szűrszabók számára; nagy jótétemény volna e vidéknek, ha itt posztómanufaktúrákat alapítanának, és nem Törökországból kellene importálni a ruhaanyagot. 3. Vannak minden fajta állati bőrök, de nincs mesterember, aki feldolgozza; ezért nyersen exportálják, és külföldön feldolgozva drága pénzen vásárolják vissza. Bőrfeldolgozó kézművesekre tehát nagy szükség van. 4. Agyagedény, téglá és cserép égetéséhez alkalmas a föld, ezzel foglalkozó mesteremberekre szükség van. Különösen tégláégetők kellenének Kecskemét vidékén, ahol — sem fa, sem kő nem lévén — a házakat messziről odaszállított hitvány fából és nádból építik. Ha volnának már ott tégláégetők, földből, nádból és szalmából szilárd és kevésbé tűzveszélyes házak épülnének. 5. A Duna mellékén sok szép kőbánya van, az épületkő mégis drágább itt, mint Bécsben, mert nincsenek kőbányászok. Tehát kővágókra, kőművesekre, építészekre és ácsokra van szükség. Jelenleg az ilyeneknek a megye kénytelen magasabb napszámért fizetni, mint másutt, ahol pedig az élelmiszer drágább, mint itt. 6. Vasat a megyében nem gyártanak, de bőven hoznak a Dunán Stájerországból és Ausztriából, tengelyen pedig Gömör megyéből; ez utóbbi olcsóbb. Végül a beköltöző kézműveseket Budán, Pesten, Óbudán, Szentendrén, Vácott, Ráckeven, Kecskeméten, Kőrösön, Cegléden, Dömsödön, Patajon, Isaszegen, Pécelen, Keresztúron és Rátóton javasolják elhelyezni. Meglepő ezek után a megye két szabad királyi

³⁸ Uo. 1726. jan. 16.

³⁹ Uo. 1726. ápr. 11.

⁴⁰ Ma: Mosonmagyaróvár.

⁴¹ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 10.

⁴² Ma: Halič.

⁴³ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 10.

⁴⁴ Ma: Skalica na Slovensku.

⁴⁵ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 3.

⁴⁶ Uo. 1726. jan. 21.

városának válaszcélentése. Mind *Buda*,⁴⁷ mind *Pest*⁴⁸ tanácsa hangsúlyozza, hogy semmiféle olyan nyersanyaggal nem rendelkezik, amit manufaktúrák feldolgozhatnának. Pest ehhez hozzáfűzi, hogy még egy kallómalom üzemeltetéséhez szükséges vízfolyás sincs, Buda pedig azt kéri a Helytartótanáctól, hogy ha segíteni akar a város iparosain, biztosítsa számukra boraik vámmentes kivitelét a birodalomba.

Pozsony megye és város nem küldött jelentést. *Nagyszombat*⁴⁹ városa pedig azt jelentette,⁵⁰ hogy földje csak földművelésre alkalmas, iparosokkal a szükségletekhez képest el van látva.

Sáros megye területéről csak két szabad királyi város jelentését ismerjük. *Bártfa*⁵¹ zord éghajlatát és földje terméketlenségét panaszolja; iparosai a közeli vásárokat látogatva, s az országban szerteszt házalva is alig tudnak megélni.⁵² *Eperjest*⁵³ jelentése szerint⁵⁴ gyakran sújtja tűzvész, ezért mindenekelőtt építészetre van szüksége, főleg egy olyanra, aki karban tudná tartani a városi vízvezetékét. Vannak ugyan a városban kalaposok, de ezek csak magyar kalapot („vulgo czako dictum”)⁵⁵ készítenek, a lakosok pedig német kalapot akarnak viselni még nyáron is, ezért két német kalapos meg tudna itt élni; a pünkösdi vásáron jó forgalomra számíthatnak. Méltányos lenne a várost olyan posztóművesekkel is ellátni, akik angol és hollandi minőségű posztót gyártanak. Selyemszövőket is szívesen látnának, de ezek itt nem jutnának nyersanyaghoz.

Somogy vármegye megállapítja,⁵⁶ hogy mesteremberei nincsenek, akár 500 kézműves is jöhet a megyébe, *Szigetvárra*, *Igalra*, *Kaposvárra*, *Marcaliba*, *Nagybajomra*, *Szilre*. Hogy milyen mesterségek űzéséhez van a megye területén nyersanyag, azt a megye nemesei nem tudták megítélni, ezért azt javasolják, hogy jöjjenek el a mesterek, és nézzék meg.

Sopron vármegye mindenekelőtt megállapítja,⁵⁶ hogy a megye el van látva közepes mennyiségű és minőségű mésszel, fazekasagyaggal, fával és épületekövel, majd bejelenti igényét finomabb fajta posztókészítőkre (*Kapuvár*, *Árpás*, *Vág*, *Mihályi*, *Keresztúr*,⁵⁷ *Nagymarton*⁵⁸), kordován-, karmazsin- és egyéb bőrfeldolgozó iparosokra (*Kapuvár*, *Árpás*, *Csepreg*, *Sz. Miklós*,⁵⁹ *Nyék*,⁶⁰ *Nagymarton*, *Sz. Margaretha*), tímárookra (*Csepreg*, *Bő*, *Locsmánd*,⁶¹ *Kapuvár*, *Mihályi*, *Beled*), fazekasokra és kemenceépítőkre (*Steinberg*, *Stoob*, *Mannersdorf*, *Neudörfl*), fa- és kőfaragókra (a szabad királyi városokon kívül *Loretto*, *Nagymarton*, *Nyék*, *Kapuvár*, *Rákos*⁶²), csapókra azaz szűrművesekre (*Kapuvár*, *Mihályi*, *Vág*, *Nagymarton*, *Nyék*, *Csepreg*), papírkészítőkre a lánzséri⁶³ uradalomban és

⁴⁷ Uo. 1726. jan. 15.

⁴⁸ Uo. 1726. febr. 9.

⁴⁹ Ma: Trnava.

⁵⁰ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 3.

⁵¹ Ma: Bardejov.

⁵² OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 10.

⁵³ Ma: Prešov.

⁵⁴ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 31.

⁵⁵ Uo. 1726. márc. 29.

⁵⁶ Uo. 1726. szept. 28.

⁵⁷ Ma: Deutschkreuz.

⁵⁸ Ma: Mattersburg.

⁵⁹ Ma: Fertőszentmiklós.

⁶⁰ Ma: Neckenmarkt.

⁶¹ Ma: Lutzmannsburg.

⁶² Ma: Fertőrákos.

⁶³ Ma: Landsee.

halastó-építőkre különböző helyeken. *Sopron* városa csak harisnyakészítőket és szabókat kér,⁶⁴ *Kismarton*⁶⁵ előadja, hogy saját iparosai is csak a városon kívül tudnak megélni,⁶⁶ *Ruszt* pedig feldolgozásra alkalmas nyersanyagok nélkül szűkölködik, legfeljebb szabó és suszter él meg náluk.⁶⁷

Szabolcs vármegye⁶⁸ kovácsokat, ácsokat, tímárokat, szücsöket, vargákat, csizmadiákat, asztalosokat, üvegeseket, molnárokat, csapókat, lakatosokat, takácsokat, kalaposokat, halászsokat kér, és 121 helységre közlő név szerint felsorol 24-et, mint népesebbet.

Szatmár megye területéről két szabad királyi város jelentését ismerjük. *Szatmárnémeti*⁶⁹ lakói és polgárai nem posztóruhát, hanem szűrt hordanak, a város földje terméketlen, manufaktúrák számára semmi nyersanyagot nem termelnek.⁷⁰ *Felsőbánya*⁷¹ azt közli a Helytartótanáccsal,⁷² hogy ott iparosok egyáltalában nem tudnak megélni.

Szepes vármegye posztóművesek és anabaptista fazekasok betelepítését kéri⁷³ a területén fekvő Lőcse és Késmárk szabad királyi városokba, *Késmárk*⁷⁴ azonban nem kér iparosokat.⁷⁵

Tolna vármegye ugyancsak nemleges választ ad.⁷⁶

Torna vármegye⁷⁷ vashányák nyitását javasolja, vashányászok és posztóművesek betelepítését kéri.

Trencsén vármegye jelentése⁷⁸ előadja, hogy a pozsonyi kézművesek drágábban adják árujukat, mint a bécsiek, úgyhogy — noha Bécs messzebb van tőlük — olcsóbban vásárolnak ott, mint Pozsonyban. Ebből azt a meglepő következtetést vonják le a megye nemesei, hogy ha lennének Trencsénben kézművesek, ezek még a pozsonyiaknál is magasabb árakat kérnének, s csak terhére lennének a lakosságnak. *Trencsén*⁷⁹ városa szerint a meglevőkön felül további kézművesekre nincs szükség, nem is tudnának megélni.⁸⁰

Turóc vármegye szerint⁸¹ legfeljebb posztóművesekre tart talán igényt néhány földesúr.

Ugocsa vármegye közli,⁸² hogy szívesen fogadna kőműveseket, posztó- és vászonszövőket, lótakaró-készítőket, kerékgyártókat, lakatosokat, ácsokat, molnárokat, asztalosokat, ónkanna-készítőket, irhagyártókat, tímárokat, üveggyártókat, de útiköltségüket nem tudja fizetni.

⁶⁴ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1725. dec. 13. alatt fekvő összesítés kivonatából.

⁶⁵ Ma: Eisenstadt.

⁶⁶ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 28.

⁶⁷ Uo. 1726. jún. 18.

⁶⁸ Uo. 1726. máj. 13.

⁶⁹ Ma: Satu-Mare.

⁷⁰ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 10.

⁷¹ Ma: Baia-Sprie.

⁷² OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 8.

⁷³ Uo. 1726. jan. 8.

⁷⁴ Ma: Kežmarok.

⁷⁵ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 5.

⁷⁶ Uo. 1725. dec. 13. alatt fekvő kivonatból.

⁷⁷ Uo. 1726. jan. 7.

⁷⁸ Uo. 1726. jan. 24.

⁷⁹ Ma: Trenčín.

⁸⁰ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. jan. 2.

⁸¹ Uo. 1726. jan. 7.

⁸² Uo. 1726. febr. 26.

Ung vármegye ígéri,⁸³ hogy jelentését fel fogja küldeni, s úgy látszik ennyivel be is érte.

Vas vármegye jelentése⁸⁴ előadja, hogy gyapjún és lenen kívül más feldolgozásra való nyersanyag náluk nem terem, ha csak a föld méhe nem rejt még valamit. Ha hozzáértő mesteremberek találnak megmunkálui való anyagot, az uradalnak, Kőszeg városa és a megye mezővárosai bizonyára meg fogják tenni a szükséges intézkedéseket. Ha jönnének a német juhok finomabb gyapjának feldolgozásához értő posztóművesek, akik jobb posztót gyártanak, mint a kőszegi mesterek, azokat szívesen befogadnák, továbbá finom vászonszövőket, kordován- és karmazsinkészítő tímárokat is, mert jelenleg az állatbőröket többnyire zsidó kereskedők felvásárolják, és őfelsége más tartományába viszik ki, ahonnan azután a bőrút drága pénzen kell visszavásárolni. Épületkő- és malomkővágó bányászok tájékozódjanak a dobrái, lékai⁸⁵ és szentgotthárdi uradalomban, és más hegyvidéki uradalmakban vashámorosok („vulgo Hamersmith”), hátha találnak nyersanyagot; az eredmény ismeretében lehet majd határozni beköltöztetésükről.

Zemplén vármegyében gyapjún kívül nincs más feldolgozni való nyersanyag, állatbőröket megfelelő mesteremberek híján nem dolgoznak fel a megyében. Tégláégetők, kerékgyártók és tímárok jöhetnének Sztropkóra,⁸⁶ Homonnára,⁸⁷ Varannóra,⁸⁸ Újhelyre⁸⁹ és Tállyára.⁹⁰ Végül

Zólyom vármegye előadja,⁹¹ hogy iparosokat csak a bányavárosok tudnak befogadni. Manufaktúrákhoz való nyersanyag a megyében nincs a rézen kívül. A rézbányákat általában őfelsége költségén és hasznára művelik, és bár néhány helyen besztercebányai⁹² polgároknak is vannak bányáik, bányaigazgatás és rézkereskedelem szempontjából ezek is a bányakamarák alá tartoznak. *Besztercebánya* városa adósságairól és bányái kimerüléséről panaszkodik,⁹³ s hogy ezért nem áll módjában manufaktúrákat létesíteni. Előadja viszont, hogy Theophilus Stercz polgártársuk társaival 1725 őszén posztómanufaktúrát alapított, amelyben 25 Sziléziából és Szászországból beköltözött, részben katolikus, többségében evangélikus mester és segéd dolgozik a szövőkön és szövőnőkön kívül. A gyapjút Nógrád, Hont, Bars és Turóc megyéből szerzik be, s négyféle minőségű posztót készítenek. Kallómalmuk most épül a város melletti patakon, ezért csapógereben-készítők („vulgo Kamb- seu Cartätschen-macher”) beköltöztetését javasolják. *Libetbánya*⁹⁴ város jelentése⁹⁵ egyrészt a manufaktúraalapítás lehetőségének „még az árnyékát is” kizártnak mondja, másrészt viszont közli, hogy tulajdonukban van a besztercebányai vállalkozók által Libetbánya határában épülő nagyolvasztó vasmű tizenhatod része.

⁸³ Uo. 1726. jan. 22.

⁸⁴ Uo. 1726. febr. 21.

⁸⁵ Ma: Lockenhaus.

⁸⁶ Ma: Stropkov.

⁸⁷ Ma: Humenné.

⁸⁸ Ma: Vranov.

⁸⁹ Ma: Sátoraljaújhely.

⁹⁰ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. márc. 28.

⁹¹ Uo. 1726. jan. 31.

⁹² Ma: Banská Bystrica.

⁹³ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. febr. 18.

⁹⁴ Ma: L'ubietová.

⁹⁵ OL. C. 20. Helytt. lt. Fasciculi mensium: Litterae. 1726. febr. 20.

Az itt ismertetett anyag három szempontból érdemel figyelmet. Mindenekelőtt azért, mert viszonylag megbízható tájékoztatást ad az ország iparának állapotáról. Igaz, a megyék és a szabad királyi városok egy része nem küldött jelentést, s a felküldött válaszok legfeljebb utalás formájában emlékeznek csak meg (Máramaros, Zólyom) a kincstári bányauzemekről, a kibontakozó összkép mégis hitelesnek tűnik. A nemleges jelentések ellenére nyilvánvaló, hogy az egész országban súlyos hiány van céhes kézművesekben. A törvényhatóságok igényei a hosszú kívánságlisták ellenére tulajdonképpen nagyon szerények: elsősorban a ruházati iparra, posztóművesek, vargák és tímárok beköltöztetésére vonatkoznak. Ami pedig az ipari termelés haladottabb formáit illeti, a rendelkezásunkra álló 48 jelentésből egyetlenegy működő posztómanufaktúráról (Besztercebánya) és egy épülő nagyolvasztóról (Libetbánya) értesülünk. A Stercz-féle posztómanufaktúra 1731-ig állt fenn,⁹⁶ a libetbányai vasolvasztó 1726 folyamán kezdett termelni,⁹⁷ s mint a magyarországi nyersvasgyártás egyik úttörő üzeme többszöri átépítéssel a XIX. század derekáig működött. Bizonyára voltak Magyarországon az 1720-as évek derekán másutt is manufaktúrák, tudunk például Pálffy János Pozsony megyei malackai⁹⁸ posztómanufaktúrájáról,⁹⁹ vagy Lányi Pál dobsinai nagyolvasztójáról,¹⁰⁰ de az ismertetett jelentésekből a statisztikai nagyságrendre kikövetkeztethető információ reális. Értékes építészettörténeti adatokat nyújt Pest megye jelentése a Keeskemét-környéki építkezés sajátosságairól, és Eperjes tájékoztatása a városi vízvezetékéről. Dívattörténeti szempontból tanulságos a német viselet terjedése, amiről a német szabók, német vargák, német gombkötők és paszománykészítők, valamint a harisnyaszövők iránt sokfelé jelentkező igény, és különösen a magyar kalapviselet háttérbeszorulásáról tudósító eperjesi jelentés tájékoztat.

Értékes következtetéseket vonhatunk le a jelentésekből a megyék és városok vezetőinek közgazdasági gondolkodásáról. A korszerű gazdasági szemlélet, a merkantilizmus hatja át Heves és Pest megye jelentését, de merkantilista gondolati elemeket másutt is ki lehet mutatni, így Baranya vagy Vas megye érvelésében a török abaposztó behozatalával, illetve a magyarországi nyersbőrök Ausztriába való kivitelével szemben. Általában feltűnő, mennyivel magasabb közgazdasági elméleti színvonalon vannak a megyei, mint a városi felterjesztések; különösen frappáns ebből a szempontból Pest megye javaslatának összevetése Pest és Buda városáéval. A városok közül egyedül Besztercebánya tanácsa árul el gazdasági hozzáértést; a Stercz-manufaktúráról adott részletes és szakszerű tájékoztatás azt sejteti, hogy a város jelentésének megszövegezésében a manufaktúratulajdonos vállalkozó személyesen is résztvett.

Végül a jelentések anyaga figyelmet érdemel helytörténeti szempontból. Különösen a megyei felterjesztésekben sok konkrét javaslatot találunk bizonyos mesterségek meghonosítására, bányák nyitására, papírmalmok építésére stb.

⁹⁶ *Endrei Walter—Makkai László*: Az első főúri textilmanufaktúrák Magyarországon. *Történelmi Szemle*, 13. évf. 1970. 341–342. l.

⁹⁷ *Francisci*: Umständliche Beschreibung der zu Neusohl, in Ungarn, neu-angelegten Eisen-Fabrique. Sammlung von Natur- und Medicin-, Wie auch hierzu gehörigen Kunst- und Literatur-Geschichten. XXXVIII. Versuch. Herbst-Quartal 1726. 488. l.

⁹⁸ Ma: Malacky.

⁹⁹ *Endrei Walter*: Magyarországi textilmanufaktúrák a 18. században. Budapest, 1969. 235. l.

¹⁰⁰ *Heckenast Gusztáv*: Lányi Pál. (A magyarországi korai kapitalizmus történetéhez.) *Történelmi Szemle*, 5. évf. 1962. 30. l.

Jó lenne tudni, mi valósult meg ezekből a javaslatokból, s mennyi időnek kellett eltelnie a javaslattételtől a megvalósulásig. Ennek a kérdésnek a megválaszolása a helytörténetírás feladata.

Г. ХЕКЕНАСТ

ВЕНГЕРСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В 1726 ГОДУ

(Резюме)

В связи с реализацией 117-й статьи закона от 1723 года совет наместничества в циркуляре от 13 декабря 1725 запрашивал комитаты и вольные королевские города о том, в каких ремеслах они нуждаются и какие мануфактуры было бы возможно ввести на их территории. Статья знакомит с ответами, поступившими на этот запрос, которые дают довольно верное представление о состоянии промышленности в стране и об экономическом образовании составителей отчетов. На основании этих данных можно установить, что по всей стране ощущался недостаток в цеховых ремесленниках; из отчетов узнаем о существовании суконной мануфактуры и доменной печи. В основу отчетов некоторых комитатов и отчета города Бестерцебаня были положены принципы меркантилизма. Публикуемый в статье материал может послужить исходным пунктом для исследований по истории промышленности и местной истории в XVIII веке.

G. HECKENAST

L'INDUSTRIE HONGROISE EN 1726

(Résumé)

En connexion avec l'exécution de l'article 117 de la loi de 1723, le conseil de lieutenance adressa le 13 décembre 1725 une circulaire aux comitats et aux villes libres les invitant à faire leur rapport sur les artisans qui seraient nécessaires dans leurs territoires et sur les manufactures que l'on pourrait y implanter. L'auteur examine les réponses données qui offrent des renseignements relativement sûrs en ce qui concerne la situation de l'industrie dans le pays et les connaissances économiques des auteurs des rapports. On peut constater que dans tout le pays il y avait une insuffisance en artisans membres de corporations; les rapports parlent de l'existence d'une manufacture de drap et d'un haut fourneau. Dans une partie des rapports présentés par les comitats et dans celui de la ville de Besztercebánya prévalent des positions mercantilistes. Cette étude peut servir de point départ à des recherches relatives à l'histoire régionale et à l'histoire de l'industrie au XVIIIe siècle.